

Mirko Blagojević
Cenar za religijske studije IFDT-a
Beograd

Religioznost građana Srbije u evropskom kontekstu

Kad govorimo o religioznosti ljudi u Srbiji i u evropskom religijskom i konfesionalnom prostoru, svakako su nezaobilazna prethodna pitanja koja tematizuju pojam religije i religioznosti, pojam konvencionalne i nekonvencionalne religioznosti, procese sekularizacije i desekularizacije, pojam socioloških indikatora konvencionalne religioznosti, pojam i problem statistike u naučnom proučavanju religije. Svim ovim pitanjima, temama i problemima bavio sam se u svojim dosadašnjim tekstovima, za koje pretpostavljam da su jednom delu današnjeg auditorijuma poznati. Ovo naglašavam zbog toga, što čak i u naznakama, danas nema vremena ni prostora da se tome posveti pažnja, a koliko je takva predradnja važna za današnju temu, mislim da ne treba ni govoriti. Prema tome, ono što sada budem iznosio o religioznosti građana nekih evropskih zemalja i građana Srbije uvek podrazumeva i kontekst samokritičkog pristupa u smislu mogućnosti i granica sociološke metode u naučnom istraživanju religije i religioznosti. Drugo, hoću da na ovom skupu ostavim više vremena našim kolegama iz Rusije, zato što su njihova tematizovanja navedenih problema našem čitaocu manje dostupna od domaćih i evropskih rezultata proučavanja savremenog religijskog fenomena.

Religiozna Evropa danas

Za evropski istorijski kontekst složenog i fluidnog odnosa religije i šireg društva dobro je istaći nekoliko poznatih činjenica važnih i za savremenu duhovnu i religijsku situaciju u evropskim društvima i Evropi kao celini: najpre, evropska istorija je neraskidivo povezana sa hrišćanstvom, specifičnom i nejednoznačnom vezom religije i države i određenim shvatanjem religije i crkve kao javnih ustanova; potom, treba istaći da, iako je hrišćanska religija u Evropi univerzalizacijom vere stvarala zajedničke, homogene vrednosti, hrišćanska Evropa nije konfesionalno monolitna, pa to što su se uspostavile tri hrišćanske tradicije (crkve) mora da ima, ako ne samostalan i određujući, onda ipak određeni značaj i za današnju religijsku situaciju u njima; te najzad treba istaći činjenicu da se zemlje današnje Evrope brzo menjaju, naročito u poslednjih dvadesetak godina, od pada komunizma u Evropi do snažnih evropskih integrativnih procesa u koje ulaze i postkomunističke zemlje. Istina, religijska situacija u tim zemljama, naročito u onima koje su još uvek na čekanju ispred vrata EU, neće biti predmet analize ovog teksta.

U ovom tekstu nas prevashodno interesuje religijska situacija u tzv. Zapadnoj Evropi i Srbiji. I tu Evropu treba posmatrati diferencirano: istorijsko nasleđe, dominantnost jedne ili šarolikost konfesija, odnos religija i crkava prema državi nisu identični. Religijska situacija u evropskim zemljama nije jednoznačna pa ju je pogrešno prosuđivati istom merom. Sa druge strane, prethodna istraživanja nas upućuju da je neke opšte zaključke ipak moguće izvesti o procesu sekularizacije u njima s obzirom na konfesionalni sastav tih zemalja. Tako je Grejs Dejvi (Davie) u jednoj svojoj knjizi (Davie, 2005:25-26)

analizirajući profil religije u savremenoj Evropi na osnovu rezultata evropskog istraživanja ljudskih vrednosti iz 1990. godine, evropske zemlje uslovno podelila na: *katoličke* (Belgija, Francuska, Irska, Italija, Portugalija, Španija); *konfesionalno mešovite* zemlje (Velika Britanija, Holandija, Severna Irska, Zapadna Nemačka) i *luteranske* zemlje (Danska, Finska, Island, Norveška, Švedska). U tom kontekstu je posmatrala dva važna indikatora konvencionalne religioznosti: učestalost odlazaka u crkvu i stepen religijskih verovanja: u boga, dušu, zagrobni život, uskrsnuće mrtvih itd.

Prema pokazateljima učestvovanja u obrednim radnjama i religijskoj institucionalnoj pripadnosti, Dejvi zaključuje da rezultati ovog istraživanja pokazuju neporeciv stepen sekularizacije u celoj Zapadnoj Evropi.¹ Sa druge strane, sociološki pokazatelji koji su manje vezani uz institucijski okvir, kao što su npr. moralna uverenja ljudi kao jedan od aspekata religijskog života, pokazuju znatnu istrajnost. Ovakvi ambivalentni rezultati, prema tome, nalažu oprez u generalizovanju dijagnoze religijske situacije u savremenoj Evropi kao jasno sekularizovane sredine. Ako savremenu religijsku situaciju procenjujemo ne samo preko etabliranih religija nego i preko tzv. subjektivne, institucionalno neisposredovane religioznosti, pa ako u razmatranje te situacije uključimo i neetablirane religije, Nove religiozne pokrete, mistiku i ezoteriju i tome slično, razne fundamentalističke pokrete, uspon islama, onda sigurno danas ne treba reći da je Evropa duboko sekularizovana. Danas je u Evropi religijska slika sveta raznovrsnija nego ranije, samim tim je i religijsko-duhovna ponuda raznolikija a izvancrkveni oblici vere sve prisutniji. Kao naličje takve Evrope, hrišćanska ortodoksalnost više nije tako ni individualno ni društveno važna. Dolazi do pada ugleda crkve i crkvene prakse deklariranih vernika. Hrišćanska Evropa je dakle necrkvena. U toj Evropi naročito su luteranske zemlje sa izraženom slabom posećenošću crkve: u Danskoj jednom mesečno ili češće u crkvu odlazi 13% stanovništva, na Islandu 9%, u Norveškoj i Švedskoj po 10% stanovništva (Davie, 2005:25). Iz istog istraživanja saznajemo da sa ovim pokazateljem religioznosti daleko bolje stoje katoličke zemlje, kao što su Irska (81% i to u intezitetu od najmanje jednom nedeljno), Italija (41%), Portugalija i Španija po 33%. I konfesionalno mešovite zemlje prema ovom indikatoru pre naginju katoličkim nego luteranskim. Ipak i tu ima izuzetaka koji se ponajpre mogu objasniti istorijskim razlozima: u Francuskoj npr. samo 10% stanovništva redovno, nedeljno posećuje crkvu, u Belgiji 23%, u Britaniji 13% ali u Severnoj Irskoj kao mešovitoj zemlji čak 49%.

Medutim, hrišćanstvo danas u Evropi ipak nije neživotna, bleđa slika u ljudskoj svesti. Još uvek su hrišćanska verovanja sastavni deo ljudskih vrednosti i identiteta pojedinaca. Takva situacija je ponukala Grejs Dejvi da promoviše sitagmu «verovanja bez pripadanja», pre svega na slučaju religije u Velikoj Britaniji (Davie, 1994). Ako je prema citiranom istraživanju evropskih vrednosti 1990. godine evropski prosek učestalosti odlazaka u crkvu u intezitetu od najmanje jednom nedeljno bio 29% a nikada čak 40%, evropski prosek za verovanje u boga je bio 70%, za verovanje u dušu 61%, u greh 57%, u uskrsnuće iz mrtvih 33%. U svim nabrojanim katoličkim zemljama verovanje u Boga je

---

¹ Na anketno pitanje o svojoj veri jedna nemačka učenica je odgovorila: «Religiozna. Ne, ja sam normalna». Ovakva konstatacija sama po sebi mnogo govori o sekularizaciji Evrope (videti u: Rimić, 2007:11).

apsolutno većinska pojava: recimo u Irskoj u 96% slučajeva, u Italiji 83%, u Španiji 81%, Portugaliji 80% a u Belgiji 63%. Pa i u luteranskim zemljama sada imamo podatke koji višestruko nadilaze crkvenu obrednu praksu: Islandjani veruju u Boga u 85% slučajeva, Finci u 76%, Norvežani u 65%, Danci u 64% a Šveđani u 45% slučajeva.

Do sličnih zaključaka se dolazi i ako se konstantuju rezultati *Svetskog istraživanja vrednosti*, koje je u periodu od 1999. do 2001. godine obuhvatilo zemlje svih kontinenata, i *Evropskog istraživanja vrednosti* iz 2008. godine koje je obuhvatilo zemlje Evrope². U Evropi u većini zemalja je Svetsko istraživanje vrednosti obavljeno u 1999. godini sem u slučaju nekoliko zemalja kada je istraživanje objavljeno kasnije (npr. u Finskoj 2000. godine, u BiH 2001., u Tuskvoj iste godine itd.). Ako se opet poslužimo podelom zemalja u Evropi na katoličke, konfesionalno mešovite i luteranske, onda ćemo konvencionalnu religioznost u njima predstaviti u tri tabele koristeći sledeće indikatore: religijsku samodeklaraciju, verovanje u Boga i posećivanje crkve. I podaci ovih istraživanja u tabelama koje niže dajemo, pokazuju slične rezultate onima koje iznosi Dejvi. Sekularizacija nije tako čvrsta kad smo na terenu osnovnog hrišćanskog verovanja u Boga dok je redovno posećivanje crkve daleko problematičnije, naročito u tradicionalno luteranskim zemljama Evrope gde je redovno posećivanje crkve više od jednom nedeljno ili bar jednom nedeljno uveliko zaboravljena stvar. U nekim luteranskim zemljama poput Danske, Norveške i Švedske preko 40% ispitanika nikada ne predje prag svoje tradicionalne crkve. U konfesionalno mešovitim zemljama slična je situacija u Velikoj Britaniji i Holandiji a u katoličkim zemljama u Francuskoj i Belgiji.

Tabela1. Religijska samoidentifikacija u Evropi 1999 /2001 i 2008. godine (u %).

Katoličke zemlje	religiozni	nereligiozni	ateisti
Belgija	67,4 57,3	25,4 30,7	7,2 11,1
Francuska	46,4 42,6	32,5 39,1	14,9 17,1
Irska	73,7 65,2	24,6 28,7	1,7 1,1
Italija	85,8 85,1	11,6 9,5	2,6 4,7
Portugalija	88,0 81,5	8,9 8,7	3,0 3,7
Španija	63,8 54,4	29,4 32,6	4,8 10,3
Mešovite zemlje			
V.Britanija	41,6	53,4	5,0

² Izvori: *World Values Survey*, The Worlds Most Comprehensive Investigation of Political and Sociocultural Change (www.worldvaluessurvey.org. Online Data Analysis); *European Values Study* (www.europeanvalues.nl/). Podaci obeleženi crnom bojom su iz ovde prvog navedenog istraživanja a crvenom iz drugog.

	46,5	43,6	6,1
Holandija	61,7 63,5	32,0 28,8	6,3 5,8
Severna Irska	62,3 61,8	34,7 33,8	3,0 1,4
Zapadna Nemačka Nemačka	62,1 35,1	33,4 45,2	4,5 14,2
Luteranske zemlje			
Danska	76,5 69,5	18,1 20,1	5,4 6,6
Finska	66,7 49,0	39,5 35,3	2,9 7,4
Island	73,9 67,3	22,6 25,1	3,5 5,9
Norveška	46,9 44,3	49,2 48,8	3,2 6,1
Švedska	38,9 30,7	54,4 47,4	6,7 11,1
Srbija – podaci HKC	77,9	10,7	3,1
Srbija – podaci EVS	85,2	6,7	2,2

Izvor: World Values Survey (1999-2001) www.worldvaluessurvey.org. (Online Data Analysis). Podaci za Norvešku su iz 1996 godine. Za Srbiju su podaci istraživanja HKC iz 2010. godine i Evropskog istraživanja vrednosti (EVS) iz 2008. godine. Svi podaci označeni crvenom bojom su iz EVS.

Tabela 2. Verovanje u Boga u Evropi (u %).

Katoličke zemlje	Da	Ne
Belgija	71,0	29,0
Francuska	61,5	38,5
Irska	95,7	4,3
Italija	93,5	6,5
Portugalija	96,3	3,7
Španija	82,9	17,1
Mešovite zemlje		
V. Britanija	71,9	28,1
Holandija	59,5	40,5
Severna Irska	43,2	56,8
Zapadna Nemačka	76,9	23,1
Luteranske zemlje		
Danska	68,9	31,1
Finska	82,5	17,5
Island	84,4	15,6
Norveška	63,8	36,2
Švedska	53,4	46,6
Srbija	63,2	36,8

Izvori: World Values Survey (1999-2001) www.worldvaluessurvey.org. (Online Data Analysis). Podaci za Norvešku su iz 1996 godine. Za Srbiju su podaci istraživanja HKC iz 2010. godine.

Tabela 3. Posećivanje crkve u Evropi 1999 – 2000. i 2008. godine (u %)

Katoličke zemlje	Više od 1 ned.	Jednom nedeljno	Jednom mesečno	Samo za vel.praz.	Za druge blagdane	Jednom godišnje	Ne često	Nikada
Belgija	3,6 1,4	13,9 8,6	9,8 7,6	6,6 14,2	9,7 -	5,6 8,7	4,3 6,4	46,5 53,0
Francuska	1,8 1,2	5,8 5,5	4,3 5,8	5,6 14,9	8,8 -	6,6 8,0	6,8 5,1	60,4 59,4
Irska	13,3 9,8	45,5 34,2	10,8 13,2	10,6 9,8	1,8 -	5,0 7,7	3,5 10,8	9,4 13,8
Italija	10,2 8,1	30,3 23,4	13,2 16,1	15,8 26,7	9,7 -	3,9 4,7	3,1 3,2	13,9 16,0
Portugalija	7,7 5,9	28,7 26,1	14,8 15,5	7,5 15,4	4,9 -	3,9 3,0	17,2 14,8	15,3 18,5
Španija	7,2 3,3	17,8 15,1	11,1 7,1	14,3 14,4	- -	4,6 2,5	11,8 9,5	33,1 47,7
Mešovite zemlje								
V.Britanija	5,8 4,5	8,6 8,7	4,5 6,9	7,7 7,4	7,9 -	5,4 8,3	3,4 9,7	55,8 53,9
Holandija	4,3 5,1	9,6 11,8	11,2 9,4	7,5 14,0	6,5 -	6,3 8,6	6,2 4,8	48,3 46,1
Severna Irska	12,7 10,8	35,9 33,8	14,8 9,2	2,9 4,8	2,6 -	3,5 6,8	7,9 11,4	19,8 22,8
Zap.Nemačka Nemačka	2,7 0,9	12,9 5,4	18,6 9,5	17,2 17,2	4,2 -	8,1 6,6	14,0 12,0	22,4 47,8
Luteranske zemlje								
Danska	0,7 0,9	2,0 1,7	9,2 7,4	16,0 31,0	5,0 -	17,0 15,3	7,4 10,7	42,7 32,8
Finska	2,2 1,1	3,2 3,1	8,6 5,8	20,8 15,0	6,9 -	13,3 15,3	18,9 23,7	26,1 35,1
Island	0,9 1,4	2,3 2,6	8,8 8,0	21,7 25,1	5,6 -	17,6 14,9	10,8 8,8	32,3 35,7
Norveška	2,0 2,3	3,0 3,0	7,5 6,4	18,4 23,6	- -	14,0 11,3	14,4 11,7	41,8 41,6
Švedska	0,5 0,7	3,3 4,0	5,6 3,3	10,6 8,4	- -	21,4 15,8	13,2 13,0	45,6 52,5

Srbija	4,1	8,7	16,7	Nek. puta god. 50,9	-			20
	1,6	5,8	13,8	34,0	-	7,5	17,4	18,8

Izvori: World Values Survey (1999-2001) www.worldvaluessurvey.org. (Online Data Analysis). Podaci za Norvešku su iz 1996 godine. Za Srbiju su podaci istraživanja HKC iz 2010. godine. . Svi podaci označeni crvenom bojom su iz EVS.

Tabela 4. Sažeti podaci o posećivanju crkve u Evropi 2008. godine (u %)

Katoličke zemlje	Bar jednom mesečno	Odnos 1999- 2008	Nikada	Odnos 1999- 2008
Belgija	17,6	-	53,0	+
Francuska	12,5	+	59,4	-
Irska	57,2	-	13,8	+
Italija	37,6	-	16,0	+
Portugalija	47,5	-	18,5	+
Španija	25,5	-	47,7	+
Mešovite zemlje				
V. Britanija	20,7	+	53,9	-
Holandija	26,2	+	46,1	-
Severna Irska	53,8	-	22,8	+
Zapadna Nemačka Nemačka	15,8	-	47,8	+
Luteranske zemlje				
Danska	10,1	-	32,8	-
Finska	10,0	-	35,1	+
Island	10,4	-	35,7	+
Norveška	11,7	-	41,6	=
Švedska	8,0	-	52,5	+
Srbija	21,2		18,8	

Međutim, poznato je da Evropa puna praznih crkava. Ono što je bitno za proces sekularizacije u njoj jeste ne da je religija potpuno nestala iz života ljudi, nego da se religija, pa i konvencionalna, individualizovala, privatizovala. Nije nužno za individualnu religioznost redovno prelaziti prag crkve; može se biti religiozan i na svoj, subjektivan način. Govor o postsekularizaciji poslednjih godina, naročito u italijanskim i nemačkim intelektualnim krugovima, repositionira religiju i crkvu iz privatne u javnu sferu. Nemački profesor sa Humboldt Univerziteta Klaus Eder, prvo ističe kako proces sekularizacije nije u evropskom slučaju definitivno poništio religijski izraz nego ga je samo učinio nevidljivom za javnu sferu, a potom definiše savremeni proces

postsekularizma u Evropi kao povratak religije iz privatne u javnu sferu (Boseti, Eder, 2008).

Ovi podaci o konvencionalnoj religioznosti građana navedenih zemalja dozvoljavaju nekoliko važnih zaključaka u vezi sa religioznošću građana Srbije. Pod pretpostavkom da se religioznost građana navedenih evropskih zemalja nije do danas bitno promenila u odnosu na situaciju kada su u njima istraživanja vršena, može se zaključiti da religioznost u Srbiji svakako više nije primer masovnog bega ljudi od religije i crkve. Iako su najvažniji pokazatelji konvencionalne religioznosti u katoličkom religijsko-duhovnom krugu takvi da je deklarirana religioznost najproširenija pojava u njima u odnosu na mešoviti, protestanski i pravoslavni milje, što se Srbije tiče taj razmak se dosta smanjio pa se religijska deklaracija i verovanje u boga u Srbiji približava situaciji u katoličkim zemljama (Italija i Portugalija) a značajno je viša ne samo u odnosu na protestanske (Danska i Švedska) i konfesionalno mešovite zemlje (kakva je V. Britanija i Holandija) nego i u odnosu na pravoslavnu Rusiju. Međutim, kad je u pitanju neizostavni element svake institucionalizovane religioznosti, redovno crkveno obredno ponašanje ispitanika odnosno vernika, onda se razmak među zemljama katoličanstva, konfesionalno mešovitim, protestanskih i pravoslavnih jasno uočava. U katoličkim zemljama bar jednom mesečno u crkvu je odlazilo više od polovine ispitanika, u konfesionalno mešovitim državama najviše do jedne četvrtine ispitanika, u protestanskim zemljama najmanji broj ispitanika se pridržava ove verske obaveze a slična toj je i situacija u modernoj pravoslavnoj Rusiji. Situacija u Srbiji je bolja u odnosu na navedene primere i približava se situaciji u konfesionalno mešovitim državama.

Prema tome, zaključci na osnovu navedenih podataka za Srbiju se mogu precizirati na sledeći način: deklarirana religioznost i verovanje u sržnu hrišćansku dogmu su se proširili u poslednjih desetak godina na četiri petine ispitanika. Crkveno-obredno praksa ispitanika je proširenija nego sredinom 90-ih godina prošlog veka ali ne u toj meri značajno da bismo danas mogli govoriti o neproblematičnim crkvenim vernicima u Srbiji. No takva situacija nam pokazuje da se vernička struktura koja se formirala devedesetih godina očuvala, u predstavnoj dimenziji religioznosti ojačala a u obrednoj dimenziji «račjim hodom» napredovala.

Literatura

1. Blagojević, Mirko (2011) "Aktuelna religioznost građana Srbije", u *Religioznost u Srbiji 2010: istraživanje religioznosti građana Srbije i njihovog stava prema procesu evropskih integracija*, urednik Andrijana Mladenović, Beograd, HKC, Centar za evropske integracije, Fondacija Konrad Adenauer, 2011, str. 43-72.
2. Boseti, Giancarlo; Eder Klaus (2008) „Post-secularism: A return to the Public Sphere, *Eurozine Review*, [www. Eurozine.com/journals/](http://www.Eurozine.com/journals/)
3. Davie, Grace (2005) *Religija u suvremenoj Evropi – mutacija sjećanja*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.
4. Davie, Grace (1994) *Religion in Britain since 1945. Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell.
5. *European Values Study:2008*, (www.europeanvalues.nl/).

6. Rimić, Rafael (2007) „Ateizam, sekularizacija i religioznost u Evropi”, *Glas Koncila*, br. 1704.
7. *World Values Survey*, The Worlds Most Comprehensive Investigation of Political and Sociocultural Change (www.worldvaluessurvey.org. Online Data Analysis).